

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

*Ακαδημαϊκό Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Academic Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 1 / **Issue 1**

Ιούνιος 2020 / **June 2020**

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Κυβέλη Ζαχαρίου** | Cover photo © **Kiveli Zachariou**

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου, Κωνσταντίνα Τορτομάνη, Βασιλική Φίλιου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the History and Ethnology Department, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors:** Vassiliki Filiou, Athena Syriatou, Konstantina Tortomani • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ, Για μια ιστορία της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής σε τοπικό επίπεδο: Ζητήματα μεθοδολογίας με βάση το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης	5
ΕΛΕΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η μάχη των τροφίμων: Ο επισιτισμός της κατοχικής Θεσσαλονίκης σύμφωνα με το αρχείο της ΑΥΕΜ (1941-1945)	15
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΜΑΡΚΟΥ, Η έννοια του λαϊκισμού και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς	24
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η ιδεολογική λειτουργία του σχολικού βιβλίου στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας των μαθητών στο Ελληνικό Κράτος	43
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, «Η Ασία ξεκινάει από τη Landstrasse»: η οριενταλιστική εικόνα της Αυστροουγγαρίας μέσα από την Βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία του 19ου αιώνα	55
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΙΛΙΟΥ, Εικόνες από την αρχική εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Ροδόπης το 1923, σύμφωνα με το Αρχείο της Κοινωνίας των Εθνών	72
ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΦΩΤΕΙΑΔΟΥ, Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός και ιδεολογικοπολιτικοί κλυδωνισμοί στην Ελλάδα (1876-1878)	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ/APPENDIX	114

Η ιδεολογική λειτουργία του σχολικού βιβλίου στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας των μαθητών στο Ελληνικό Κράτος

Ευσταθία Παρασκευά,
Φιλολόγος Δ.Ε., Υπ. Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας-Εθνολογίας ΔΠΘ

«...φάνηκε τῶν Ἑλλήνων ἡ γλύκα,
ἐκείνη πού δέ δέρνει, δέ σφάζει, δέ βασανίζει,
... ἐκείνη πού μ' ἔναν καλό λόγο μαγεύει και φωτίζει...»
Ἴων Δραγούμης, Ἡρώων και μαρτύρων αἷμα

Η σχολική εκπαίδευση αποτελεί τον θεμελιώδη κρατικό μηχανισμό πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών και συγκρότησης της εθνικής τους ταυτότητας, με την αναπαραγωγή της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας μέσα από τα βιβλία.

Στην εισήγησή μας διερευνούμε την ιστορική αφήγηση σε εγχειρίδια των μαθημάτων της Ιστορίας και των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων. Επιλέξαμε να εξετάσουμε και το μάθημα των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, παράλληλα με αυτό της Ιστορίας, καθώς, η ιστορική αφήγηση περνά και μέσα από τη Λογοτεχνία. Επίσης, διερευνούμε τις στρατηγικές, με τις οποίες επιτελείται ο εθνοποιητικός ρόλος του σχολικού βιβλίου, καθώς και τα προβαλλόμενα στοιχεία που συνθέτουν την εθνική ταυτότητα των μαθητών, ώστε να τεκμηριώσουμε τον πολιτικό ρόλο του σχολικού βιβλίου. Επιπλέον, βασικό ερώτημα είναι η ενδεχόμενη διαφοροποίηση στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων στις χρονικές περιόδους που επικεντρώνεται η έρευνα, δεδομένης της διαφορετικής κοινωνικής και ιστορικής συγκυρίας κατά την οποία αυτά διδάσκονται.

Το υλικό αντλήθηκε από σχολικά εγχειρίδια που διδάχθηκαν σε ιστορικά κρίσιμες περιόδους για το Ελληνικό Κράτος στο μάθημα των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (δύο εγχειρίδια των ετών 1938 και 1973) και στο μάθημα της Ιστορίας (δύο εγχειρίδια των ετών 1922 και 1977), της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Ιστορικό πλαίσιο

Τα εγχειρίδια της έρευνάς μας διδάχθηκαν σε εποχές ιστορικά κρίσιμες, τις δεκατίες 1920, 1930 και 1970. Στη δεκαετία του 1920 η Ελλάδα βιώνει τη διάψευση της Μεγάλης Ιδέας και την ανάγκη

ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία των χριστιανών προσφύγων, μετά την ήττα της στην Μικρασιατική Εκστρατεία το 1922, καθώς και ποικίλες πολιτικές ανατροπές με τα αλλεπάλληλα πραξικοπήματα και την πολιτική και οικονομική αστάθεια.

Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας υπήρξε φορέας συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, της ομογενοποίησης της «εθνικής κοινότητας» και της απελευθέρωσης των «αλύτρωτων», η οποία έμελλε, με την αοριστία που την περιέβαλλε, να μείνει η κεντρική ιδέα στην εθνική ελληνική συνθηματολογία του 19^{ου} αιώνα και αργότερα.¹⁵⁴

Οι ευνοϊκές διεθνείς συγκυρίες και οι επιτυχείς πολεμικές επιχειρήσεις, που έδωσαν στην Ελλάδα νέα εδάφη κατά τους Βαλκανικούς Αγώνες, κορύφωσαν την Μεγάλη Ιδέα. Ακόμη περισσότερο μάλιστα μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν υπεγράφη στις 18 Αυγούστου 1920 η Συνθήκη των Σεβρών, που δημιουργούσε την λεγόμενη Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών. Πραγματική ταφόπετρα της όμως, υπήρξε η Συνθήκη της Λοζάνης, η οποία υπεγράφη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και πρόβλεπε την ανταλλαγή των πληθυσμών, στις 24 Ιουλίου 1923 περιορίζοντας την Ελλάδα στα σημερινά της σύνορα.¹⁵⁵

Ο Βενιζέλος στράφηκε «πρός Ανατολάς», δηλαδή στην Μικρά Ασία ως χώρο ελληνικής διεκδίκησης, καθώς πίστευε πως το Αιγαίο συνιστούσε ένα μέσο αδιάκοπης επικοινωνίας με τις μικρασιατικές ακτές, στις οποίες ακτινοβολούσε η Σμύρνη.¹⁵⁶

Στη δεκαετία του 1930, η παγκόσμια οικονομική κρίση κλονίζει την ελληνική κοινωνία και η αλληλοδιαδοχή των κομμάτων στην εξουσία καταλήγει στο 1936, όταν ο Κωνσταντίνος Δεμερτζής σχημάτισε κυβέρνηση, για έναν περίπου μήνα, καθώς ο αιφνιδιαστικός θάνατός του την διέλυσε και τα κόμματα στήριξαν κυβέρνηση Ιωάννη Μεταξά, στις 25 Απριλίου με 241 ψήφους υπέρ και μόνο 16 κατά και 4 αποχές, ενώ στις 30 του ίδιου μήνα η Βουλή ολοκλήρωσε την αυτοκατάργησή της, εξουσιοδοτώντας με ψήφισμα την κυβέρνηση να νομοθετεί με τη βοήθεια μιας κοινοβουλευτικής επιτροπής και διέκοψε τις εργασίες της ως τις 30 Σεπτεμβρίου, για να μην ξανασυνέλθει πλέον. Ο Ιωάννης Μεταξάς κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο, δηλαδή την δικτατορία στις 4 Αυγούστου 1936, επικαλούμενος τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Ένα μείγμα παράδοσης και νεωτερικότητας χαρακτήριζε το καθεστώς, το οποίο φαίνεται στο λόγο του Μεταξά περί Γ΄

¹⁵⁴ Έλλη Σκοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, διδακτορική διατριβή Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 269-270.

¹⁵⁵ Σκοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο*, σ. 325.

¹⁵⁶ Σωτήρης Ρίζας, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας: Οι Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015, σ. 15-17.

Ελληνικού Πολιτισμού (εμπνευσμένος ως σύνθημα από το Γ΄ Ράιχ του Χίτλερ), που ισχυριζόταν ότι εισήγαγε μετά τον αρχαίο και τον βυζαντινό, με δηλωμένο στοιχείο της σύνθεσής του αυτό της θρησκείας.¹⁵⁷

Στη δεκαετία του 1970, η επταετής δικτατορία των Συνταγματαρχών το 1967-1974, με την κατάργηση των δημοκρατικών ελευθεριών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας με την επανασυγκρότηση του κοινοβουλευτικού κράτους έθεσαν σε δοκιμασία την ελληνική κοινωνία και πολιτική.

Στο πλαίσιο αυτών των ιστορικών γεγονότων εξετάζουμε τα σχολικά εγχειρίδια που διδάχθηκαν στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, για να μελετήσουμε την επιρροή που δέχθηκαν από τις παραπάνω πολιτικές συγκυρίες.

Θεωρητικό πλαίσιο

Στο ιστορικό πλαίσιο της δημιουργίας των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών, το 19^ο και 20^ο αιώνα, μέχρι και σήμερα το μάθημα της Ιστορίας εξυπηρέτησε δύο βασικούς σκοπούς που υπέτασσαν το γνωστικό περιεχόμενο και το αξιακό του υπόβαθρο στις σκοπιμότητες της εθνικής ιδεολογίας και του κοινωνικοπολιτικού ελέγχου: πρώτον, ο ρόλος του υπήρξε καίριος στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας, ιστορικής συνείδησης και εθνικού φρονήματος, κατά συνέπεια στη μεταβίβαση της συλλογικής μνήμης και της κυρίαρχης ιδεολογίας. Κατά δεύτερον, αποτέλεσε έναν από τους βασικούς μηχανισμούς πολιτικής κοινωνικοποίησης του πολίτη. Αυτοί οι δύο στόχοι αποτέλεσαν την προϋπόθεση για την κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση των ετερογενών ομάδων του πληθυσμού, που έπρεπε να αφομοιώσουν την εθνική ιδέα¹⁵⁸.

Για το λόγο αυτό όχι μόνο το είδος της ιστορίας που διδάσκουμε αλλά και ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουμε την ιστορική γνώση αποτελούν τους αποφασιστικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία 1922-1936» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 484-490.

¹⁵⁸ Γιώργος Κόκκινος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας: Για μια νέα διδακτική μεθοδολογία στην υπηρεσία της κριτικής ιστορικής σκέψης*, 3^η έκδ., Μεταίχμιο, Αθήνα 1998, σ. 12.

¹⁵⁹ Γιώργος Κόκκινος, *Επιστήμη, Ιδεολογία, ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 119.

Η σχολική Ιστορία στην Ελλάδα είναι κατά βάση ελληνική Ιστορία: η αφήγηση είναι αρθρωμένη σε τρία μέρη: Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός. Το «σχήμα της συνέχειας» αφήνει το αποτύπωμά του στις ιστορικές προσλαμβάνουσες των μαθητών και ενώ τα γεγονότα μπορεί να ξεχνιούνται, το βασικό σχήμα μένει¹⁶⁰.

Στην ελληνική περίπτωση, ο άξονας γύρω από τον οποίο αρθρώθηκε η επίσημη δημόσια αφήγηση του παρελθόντος, δηλαδή η σχολική Ιστορία μας, προτάθηκε από τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο δυο μόλις δεκαετίες ύστερα από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους και τη θεσμοθέτηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, με την πεντάτομη ιστορία του, η οποία έβρισκε απήχηση στην κοινωνία. Η οπτική του Παπαρρηγόπουλου κατέστη δομικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας¹⁶¹.

Η ιστοριογραφία και η θεωρία της Ιστορίας έχουν δείξει ότι η εμμονή στο παρελθόν, η ανακατασκευασμένη συλλογική ιστορική μνήμη ή η «επινοημένη παράδοση»-για να χρησιμοποιήσουμε τον επιτυχή και λειτουργικό όρο των Eric Hobsbawm και Terence Ranger-αποτελεί κατεξοχήν ειδοποιό γνώρισμα εποχών ρευστότητας, καμπίς ή μετάβασης. Στις εποχές αυτές η συλλογική ανασφάλεια που προκύπτει από την αμφισβήτηση ή την απαξίωση του παρόντος και το φόβο του μέλλοντος συντείνουν στην εναγώνια αναζήτηση παραδειγματικών προτύπων, τα οποία αντλούνται από το εξιδανικευμένο παρελθόν¹⁶².

Με άλλα λόγια, τα εθνικά κράτη έχουν ανάγκη από ήρωες. Εξαίροντας τις αρετές, τα κατορθώματά τους ή τις θυσίες τους, τα κράτη ενσταλάζουν το αίσθημα της εθνικής υπερηφάνειας στα μέλη τους και ενισχύουν την εθνική τους συσπείρωση. Η ελληνική σχολική Ιστορία έχει να επιδείξει μια μακρά σειρά από ήρωες και ανδραγαθήματα, που πιστοποιούν την ένδοξη πορεία του έθνους, από τους μυθικούς βασιλιάδες των ομηρικών επών μέχρι τις εξιδανικευμένες μορφές των οπλαρχηγών της Επανάστασης του 1821. Η συσπείρωση αυτή επιτυγχάνεται όχι μόνο με τη δόξα αλλά και με το πένθος¹⁶³.

Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, στη σχολική ιστορία, θεμελιώδη στοιχεία της εθνικής ταυτότητας και θεμέλια του έθνους, σύμφωνα με τον Χάρη Αθανασιάδη, είναι:

Α. Η δόξα, το πένθος, τα εθνικά τραύματα, οι ήρωες (εθνική συσπείρωση)

¹⁶⁰ Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία, Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, α' έκδοση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σ. 76.

¹⁶¹ Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία*, σ. 35.

¹⁶² Κόκκινος, *Επιστήμη, Ιδεολογία, ταυτότητα*, σ. 120.

¹⁶³ Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία*, σ. 60.

Β. Η σύμφυση ορθοδοξίας και ελληνισμού (πυρήνας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας)

Γ. Το «σχήμα της συνέχειας» (ιδιοτυπία του ελληνικού έθνους- αντίσταση στις επιβουλές των εχθρών-επιβίωση στο χρόνο).¹⁶⁴

Η επίσημη κρατική αφήγηση είναι συμβατή με το ευρύτερο εθνικό μας αφήγημα, το μοτίβο της παλιγγενεσίας και της πολυτάραχης πορείας του ελληνισμού προς την ενοποίηση και την ολοκλήρωσή του. Η εθνική αυτή διαπαιδαγώγηση της νεολαίας κατανοείται ως γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον¹⁶⁵. Η Ιστορία, επομένως, χρησιμοποιείται εργαλειακά στο συμβολικό πεδίο της κατασκευής και του ελέγχου της συλλογικής μνήμης και συνδέεται με την ηγεμονική εκδοχή της¹⁶⁶. Τα σχολικά βιβλία των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων αναπαράγουν τον ίδιο εθνικό λόγο και εμπίπτουν στο παραπάνω σχήμα.

Τα σχολικά εγχειρίδια

Τα κείμενα της έρευνάς μας ομαδοποιήθηκαν σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα του Χάρη Αθανασιάδη και επιλέχθηκαν δύο βιβλία της Ιστορίας και δύο βιβλία Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων για τις ανάγκες της ανακοίνωσης μέσα από πλήθος άλλων που αναπαράγουν τις ίδιες ιδέες. Τα σχολικά εγχειρίδια είναι τα παρακάτω:

1. Χωραφά, Αντωνίου. *Έλληνική Ιστορία, Από της άλώσεως της Κων/πόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ήμᾱς χρόνων.*, Γ' τάξη των Έλληνικών Σχολείων. Αθήνα: Ίωάννης Κολλάρος, βιβλιοπωλείο Έστία, 1922.
2. Θεοδωρίδου, Χ. και Λαζάρου, Α. *Ιστορία Έλληνική καί Εὐρωπαϊκή τῶν νέων χρόνων, Γ' Λυκείου.* Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1977.
3. Βουτιεριδῆ, Ηλία. *Νέα Έλληνικά Αναγνώσματα, Β' τάξη Ἡμιγυμνασίων καί Ἐξαταξίων Γυμνασίων.* 2^η έκδ., Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1938.
4. Σπεράντζα, Σ. Βρανούση, Λ. Μακρόπουλου, Θ. Δουφεξή, Σ. Σφυρόερα, Β. Ρωμαίου, Κ. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Β' Γυμνασίου.* 12^η έκδ., Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1973.

¹⁶⁴ Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία*, σ. 64.

¹⁶⁵ *Ο.π.*, σ. 64.

¹⁶⁶ Κόκκινος, *Επιστήμη, Ιδεολογία, ταυτότητα*, σ. 16.

A. Δόξα-πένθος-τραύματα-ήρωες

Σε αυτή τη θεματική επιλέχθηκαν κείμενα με θέμα την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την Ελληνική Επανάσταση, δύο ιστορικές εποχές που κυριαρχούν στη συλλογική συνείδηση του έθνους και λειτουργούν ενοποιητικά, η πρώτη με το πένθος της απώλειας του Βυζαντίου και η δεύτερη με τη δόξα της γέννησης του ελληνικού κράτους-έθνους. Τα κείμενα καλύπτουν τις χρονικές εποχές της μελέτης μας και στα δύο μαθήματα.

...εις ὅλην τήν Πόλιν ἐπικρατεῖ σκότος καί λύπη. Ὁ Κωνσταντῖνος καλεῖ εἰς τά ἀνάκτορα ὄλους...τούς προτρέπει νά ἀγωνισθοῦν γενναίως διά τήν Πόλιν, ...μία μικρή πύλη ὑπόγειος τοῦ τείχους εἶχε λησμονηθῆ ἀνοικτή...στιγμή φοβερά διά τόν Κωνσταντῖνον. ...Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ὡς ἦρος...τόν ἐκτύπησαν ἐκ τῶν ὀπισθεν.¹⁶⁷

Η άλωση της Πόλης αποτελεί τραυματικό και συγχρόνως ενοποιητικό γεγονός για τους βυζαντινούς, καθώς ο τελευταίος αυτοκράτορας σκοτώνεται ηρωικά μαχόμενος και μάλιστα χτυπημένος πισώπλατα, στο κείμενο του μαθήματος της Ιστορίας. Ο μύθος της ανοιχτής κρυφής εισόδου ως αιτίας για την άλωση τραγικοποιεί ένα ιστορικό γεγονός, το οποίο εκτείνεται στα όρια του θρύλου και ανάγεται σε σύμβολο κάθε ατυχούς κατάληξης μιας στρατιωτικής σύγκρουσης, όπως η Μικρασιατική Εκστρατεία, καθώς το κείμενο διδάσκεται στη δεκαετία του 1920.

Οἱ ἐξόριστοι (Σουλιῶτες) που ἐπί δεκαεπτά χρόνια ἔτρωγαν τό ψωμί τῆς ἐξορίας στά Ἐπτάνησα, κοιτάζοντας ἀπό μακριά μέ ματωμένη καρδιά τά βουνά τῆς πατρίδας τους...¹⁶⁸

Οι ήρωες του αποσπάσματος, οι Σουλιώτες σε βιβλίο Ιστορίας από την Ελληνική Επανάσταση, είναι μια συλλογικότητα που ζουν με το τραύμα της εξορίας, το οποίο μεγεθύνεται στο κείμενο με την μεταφορά *ματωμένη καρδιά*, μετατοπίζοντας την ιστορική πληροφορία στο πεδίο της συμβολικής οργάνωσης του περιεχομένου. Οι εξόριστοι που αγωνίζονται για την ελευθερία τους αξίζουν τη δόξα, γεγονός που αποκτά ιδιαίτερη αξία στη δεκαετία του 1920 που διδάσκεται το κείμενο, καθώς η δοκιμασία της δημοκρατίας στην επταετία της δικτατορίας τροφοδότησε την ελληνική ιστορία με παρόμοια τραύματα.

¹⁶⁷ Αντωνίου Ν. Χωραφᾶ, *Ἑλληνική Ἱστορία, Ἀπό τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως ὑπό τῶν Φράγκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Γ' τάξη τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων, Ἰωάννης Κολλάρος, βιβλιοπωλεῖο Ἑστία, Αθήνα 1922, σ. 19-24.

¹⁶⁸ Χ. Θεοδωρίδου, Α. Λαζάρου, *Ἱστορία Ἑλληνική καί Εὐρωπαϊκή τῶν νέων χρόνων, Γ' Λυκείου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1977, σ. 198-199.

Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη, Γ. Δροσίνης

Όταν έμαθε ο Μάρκος ότι ήσαν πάρα πολλοί οι έχθροί και δέν ήτο δυνατό νά πολεμήση εις τακτήν μάχην συνέλαβε τό παράτολμον σχέδιον νά κάμη νυκτερινήν έφοδον... Αλλά και οι Τούρκοι έμαθαν τόν έρχομόν του Μπότσαρη από προδότας Έλληνας και άρχισαν νά λαμβάνουν προφυλακτικά μέτρα... και προχωρεί ήσυχα χωρίς τόν παραμικρόν κρότον και τόν βοήθουν και αυτά τά στοιχειά της φύσεως...ή πανσέληνος κρύπτεται μέσα εις πυκνά σύννεφα...¹⁶⁹

Το απόσπασμα από κείμενο Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων αναδεικνύει τον ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης Μάρκο Μπότσαρη για τη γενναιότητα και την εξυπνάδα του, με ευχάριστη λογοτεχνική αφήγηση που αποτυπώνει με πειστικότητα το ιστορικό γεγονός, την μάχη με τον εχθρό και τον ηρωικό θάνατο του αγωνιστή. Η σύμπραξη της παντοδύναμης φύσης στον εθνικό αγώνα του ήρωα αποτελεί λογοτεχνικό εύρημα με ρομαντικές καταβολές, και συνδηλώσεις σημαντικές γιατί τον καθιστά ιερό και άξιο να δοξαστεί. Ο ηρωισμός του ιστορικού προσώπου με τη συμμετοχή της φύσης αποκτούν καθοδηγητικό ρόλο στη δεκαετία του 1930, όταν διδάσκεται το κείμενο, καθώς η Ελλάδα περνά νέες πολιτικές και οικονομικές δοκιμασίες.

Β. Ορθοδοξία - Ελληνισμός

Ο ρόλος της Εκκλησίας κρίνεται κυρίαρχος στον εθνικό αγώνα κατά την Ελληνική Επανάσταση, γεγονός που αποτυπώνεται και στο ιστορικό και στο λογοτεχνικό κείμενο, στη συνέχεια. Η συμπίεση Κράτους-Εκκλησίας αποτελεί στερεοτυπική αξία που αναπαράγεται κάθε εποχή και εγγράφεται στη συλλογική συνείδηση ως πρωταρχικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Η ανάδειξη του μαρτυρικού θανάτου του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου τον Αύγουστο του 1922 ως εθνικού συμβόλου και η πάγια μνημόνευση της Εκκλησίας στη ρητορική των δικτατόρων, Ιωάννη Μεταξά και Γεωργίου Παπαδόπουλου στη συνηγορούν στην παραπάνω διαπίστωση.

Ό επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός μέ τόν Άνδρέαν Ζαΐμην...ύψωσε εις τήν μονήν της Αγίας Λαύρας τήν σημαίαν της επαναστάσεως.¹⁷⁰

Η Αγία Λαύρα είναι το σύμβολο της έναρξης του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και η αναπαράσταση αυτή συναντάται κατ' επανάληψη στα εγχειρίδια, όπως παραπάνω σε βιβλίο Ιστορίας. Οι εκπρόσωποι της θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας συνεργάζονται στην έναρξη της Επανάστασης

¹⁶⁹ Ηλία Π. Βουτιερίδη, *Νέα Έλληνικά Αναγνώσματα, Β' τάξη Ήμιγυμνασίων και Έξαταξίων Γυμνασίων*, 2^η έκδ., ΟΕΔΒ, Αθήνα 1938, σ. 87.

¹⁷⁰ Χωραφά, *Έλληνική Ιστορία*, σ. 79.

και ο αξιόπιστος ιστορικός λόγος κατακυρώνει αυτή την συνεργασία στη συλλογική συνείδηση, εξασφαλίζοντας την αντανάκλαση του εξωτερικού κόσμου μέσα από τον ιστορικό λόγο. Η ιστορική αλήθεια θυσιάζεται για χάρη της εθνικής εικόνας της Εκκλησίας, η οποία εικόνα της προσδίδει ηγεμονικό ρόλο και εξουσία κατά τη συγκρότηση και λειτουργία του κράτους-έθνους.

Τό κρυφό σχολειό, Ιω Πολέμης

Απ' έξω μαυροφόρ' άπελπισιά,
 Πικρής σκλαβιάς χειροπιαστό σκοτάδι
 Καί μέσα στή θολόχτιστη έκκλησιά
 ...πού παίρνει κάθε βράδυ
 Τήν όψη τοῦ σχολειοῦ
 Καί γύρω τά σκλαβόπουλα μαζεύει.¹⁷¹

Ο ποιητικός λόγος με την εικονοποιητική του δύναμη αναπαράγει το μύθο του κρυφού σχολειού, αναπλάθει τον εξωτερικό κόσμο μέσα από το κείμενο, κατασκευάζοντας ένα ενοποιητικό σύμβολο του έθνους και της Ορθοδοξίας, σε βιβλίο Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων. Ο πολυδιάστατος ρόλος της Εκκλησίας, μια διάσταση είναι η εκπαίδευση των παιδιών στην εποχή της σκλαβιάς, σύμφωνα με το ποιητικό κείμενο, την καθιστά αναπόσπαστο μέλος της εθνικής κοινότητας. Στην Ελληνική Επανάσταση, η ιερότητα του αγώνα για την ελευθερία καθαγιάζει τους συντελεστές του, καθώς η ιδέα της ελευθερίας του έθνους είναι ιερή, εφόσον το έθνος υψώνεται σε υπέρτατη αξία. Ο καθαγιασμός αυτός ενισχύεται από την συμμετοχή των μελών της Εκκλησίας σε κάθε μορφή αυτού του αγώνα.

Γ. Συνέχεια - επιβίωση - αντίσταση

Το τριμερές σχήμα με το οποίο οργάνωσε την ελληνική ιστορία ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός, ενυπάρχει στο πεδίο αυτό του σχήματος, με το οποίο οργανώσαμε τα κείμενα.

¹⁷¹ Βουτιερίδη, *Νέα Έλληνικά Αναγνώσματα*, σ. 118.

Οί σταυροφόροι, ἀφ' οὗ ἐκυρίευσαν τό 1204 τήν Κων/πολιν, ἐνόμισαν ὅτι κατά τόν ἴδιον τρόπον θά κυριεύσουν εὐκόλως καί ὅλην τήν Ἑλληνικήν Αὐτοκρατορίαν.¹⁷²

Στο τριμερές σχήμα του Παπαρρηγόπουλου, το Βυζάντιο αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Αρχαιότητα και τη Νεότερη Ελληνική Ιστορία και η ονοματοδοσία «*Ελληνική*» εξοικειώνει τον αναγνώστη με το Βυζάντιο καλύπτοντας τη χρονική απόσταση της βυζαντινής εποχής με την εποχή που διδάσκεται το μάθημα, τη δεκαετία 1920. Παρατηρούμε πως η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποδίδεται με το όνομα «*Ελληνική Αυτοκρατορία*», εξασφαλίζοντας, έτσι, την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας στην ελληνική ιστορία, σε βιβλίο Ιστορίας. Εξάλλου, η λέξη *Ελληνική*, υπόρρητα ως προσδιορισμός της λέξης *Αὐτοκρατορία*, δημιουργεί την αίσθηση της εθνικής ολοκλήρωσης με την εδαφική έκταση που προοιωνιζόταν η Μεγάλη Ιδέα. Εντύπωση προκαλεί το ανεπαίσθητο αλλά όχι αμελητέο ειρωνικό ύφος του ιστορικού απέναντι στους σταυροφόρους, προκαλώντας τη συναισθηματική εμπλοκή του αναγνώστη στο ιστορικό γεγονός.

Ἡ Ἑλλάς μέ τό αἷμα τῶν τέκνων της ἔγραψε νέους θριάμβους ... νά ἴδῃ κατά τό πλεῖστον συμπληρουμένην τήν μεγάλην ιδέαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. ... Ἡ σημαία κυματίζει ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως... Ἡ πόλις τῶν ὀνείρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔν βῆμα ἀπέχει πλέον ἀπό τάς ἀγκάλας τῆς μητρὸς Ἑλλάδος.¹⁷³

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναζωπυρώνει τον αλυτρωτισμό με τη δυναμική διεκδίκηση της εθνικής ολοκλήρωσης, καθώς στις 10 Αυγούστου 1920 εκπρόσωποι της οθωμανικής κυβέρνησης υπέγραψαν τη Συνθήκη Ειρήνης που τους παρουσίασαν οι νικητές του Μεγάλου Πολέμου, παραχωρώντας στην Ελλάδα ολόκληρη τη Δυτική Θράκη αλλά και την Ανατολική, έως τα οχυρά της Τσατάλτζας, όλα τα νησιά του Αιγαίου (πλην της Ρόδου) και την περιοχή της Σμύρνης για μια περίοδο πέντε ετών, μετά το τέλος της οποίας οι κάτοικοί της θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα την προσάρτηση ή όχι της περιοχής του στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος στις 7 Σεπτεμβρίου 1920 θριαμβευτής παρουσίασε στη Βουλή τη Συνθήκη των Σεβρών, με αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας για την σχεδόν ολοκληρωτική πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.¹⁷⁴

¹⁷² Χωραφᾶ, *Ἑλληνική Ἱστορία*, σ. 3.

¹⁷³ *Ο.π.*, σ. 159.

¹⁷⁴ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, «Εξωτερική πολιτική στις αρχές του 20ού αιώνα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστημονική επιμέλεια), *Ἱστορία της Ελλάδας του 20οῦ αἰῶνα, Ὀψεις πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς ἱστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 129.

Η αναφορά στην Κωνσταντινούπολη, με εύγλωττη υποδήλωση της βυζαντινής εποχής, αποτελεί προσπάθεια εμπέδωσης της άρρηκτης ιστορικής συνέχειας και αποτύπωσης των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων ως ανταμοιβής από τους συμμάχους για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση της σύμβασης του λογοτεχνικού λόγου με τη μεταφορά: *μέ τό αίμα τῶν τέκνων της ἔγραψε νέους θριάμβους*, που δηλώνει την αδιάλειπτη συνέχεια των θυσιών και των θριάμβων στην ιστορική πορεία του έθνους, στο βιβλίο Ιστορίας που διδάσκεται στη δεκαετία του 1920, εποχή των μεγάλων εθνικών προσδοκιών και απογοητεύσεων.

Πῶς ἐσώθη ὁ Παρθενών, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης

Τέτοια απόκριση ἐπροξένησε μεγάλη ἀπελπισία στους Έλληνες ...νά σώσουν ἀπό τόν ὄλεθρο τὰ μνημεῖα τοῦ μεγαλείου των, ὅλοι μέ μιά φωνή ἀπεφάσισαν νά μηνύσουν εἰς τούς ἀποκλεισμένους νά παύσουν τήν καταστροφὴν καί ἦσαν ἔτοιμοι νά τούς προμηθεύσουν ὅσο μολύβι τούς ἐχρειάζετο γιά τήν υπεράσπισίν τους.¹⁷⁵

Οι Τούρκοι, κατά την Ελληνική Επανάσταση, προκαλούν καταστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα, για να εξοικονομήσουν το απαραίτητο για τα βόλια τους μολύβι, καθώς πολιορκούνται από τους Έλληνες στην Ακρόπολη. Το ιστορικό γεγονός της πολιορκίας της Ακρόπολης εγγράφεται στο λογοτεχνικό κείμενο και με τη διαμεσολάβηση της συγκινησιακής χρήσης του λόγου, δηλαδή την απρόσμενη και συγκινητική απάντηση του Οδυσσέα Ανδρούτσου, υπόρρητα δείχνει όχι μόνο το σεβασμό στην αρχαιοελληνική κληρονομιά αλλά και την βεβαιότητα πως ο Νέος Ελληνισμός αποτελεί συνέχεια του αρχαίου, αντίληψη που εκφράζουν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της Επανάστασης, συμπλέκοντας αριστοτεχνικά δύο εποχές μεγαλείου, δήλωση που λειτουργεί ως απαραίτητη υπενθύμιση στη δεκαετία του 1970, όταν η Ελλάδα ανασυγκροτείται πολιτικά και κοινωνικά μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, σε βιβλίο Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων.

¹⁷⁵ Σ. Σπεράντζα, Λ. Βρανούση, Θ. Μακρόπουλου, Σ. Δουφεξή, Β. Σφυρόερα, Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Β' Γυμνασίου*, 12^η έκδ., ΟΕΔΒ, Αθήνα 1973, σ. 67.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την σύντομη παρουσίαση των αποσπασμάτων από κείμενα των σχολικών εγχειριδίων του μαθήματος της Ιστορίας και των Νέων Ελληνικών, διαπιστώνουμε την προθετικότητα στη νοηματοδότηση της εθνικής ιδέας, μέσα από παραδοχές, που παράγουν το επιδιωκόμενο νόημα στην ατομική συνείδηση των μαθητών. Παρέχεται μια κοινωνικοπολιτικά διαμεσολαβημένη γνώση, μέσα από αναπαραστάσεις του παρελθόντος, που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα και υποστηλώνουν την εθνική ιδέα και μάλιστα οι ιδέες που υποβάλλονται παραμένουν αδιαφοροποίητες στις διαφορετικές ιστορικές εποχές που τα κείμενα διδάσκονται.

Η εθνική ιδέα, ως αίτημα πολιτικό και κοινωνικό στην Ελλάδα του 20ού αιώνα, έχει ως χαρακτηριστικά την ενότητα των εθνικών μελών, την αδιάσπαστη συνέχεια στο χρόνο, την αντίσταση στην ετερότητα, την ορθόδοξη πίστη, τους ηρωικούς αγώνες για τη διατήρηση και διαίω-νιση του έθνους. Πιο συγκεκριμένα, με την αποσπασματική και επιλεκτική αναφορά πληροφοριών, τη μυθοποίηση και την εξιδανίκευση εθνικών ιστορικών επεισοδίων, την παρουσίαση εθνικών τραυμάτων, τη στερεοτυπική και υποτιμητική αντιμετώπιση του «εθνικού άλλου», την παρά-λεια διχαστικών συμπεριφορών και την απλούστευση ιστορικών γεγονότων παρατηρούμε την ιδεολογική χρήση της Ιστορίας σε δύο διαφορετικά μαθήματα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, στο μάθημα των Νέων Ελληνικών Αναγνωσμάτων επισημαίνουμε την αχρο-νικότητα των κειμένων, καθώς γράφτηκαν σε μια συγκεκριμένη εποχή αλλά αξιοποιούνται διδα-κτικά σε ένα βάθος χρονικό που τα αποσπά από τα κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής τους. Ωστόσο, η επαναληπτικότητα της ανθολόγησής τους τα επαναπροσδιορίζει σε νέα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα και τα καθιστά ένα σπουδαίο εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο, κα-θώς η εθνική ιδέα τα διαπερνά αποφασιστικά. Με άλλα λόγια το λογοτεχνικό κείμενο γίνεται α-ντιληπτό όχι ως ιστορική πηγή αλλά ως προσπάθεια κατασκευής της κυρίαρχης εθνικής και πολι-τικής ιδεολογίας.

Παράλληλα, η αφήγηση στο μάθημα της Ιστορίας, ταυτόχρονα με το ισχυρό τεκμήριο της επιστημοσύνης, εμπλουτίζεται με εκφραστικά μέσα της Λογοτεχνίας και κινητοποιεί συναισθη-ματικά τον αναγνώστη, ώστε να εσωτερικεύσει το κυρίαρχο εθνικό και πολιτικό αφήγημα. Υπο-στηλώνοντας την κυρίαρχη ιδέα της εθνικής υπεροχής έναντι των άλλων λαών και υποβάλλοντας το συλλογικό αίσθημα στους μαθητές, αναπληρώνει τα κενά των εθνικών και πολιτικών ρωγμών της εκάστοτε ιστορικής περιόδου.

Συγκρίνοντας τον λόγο της Ιστορίας με τον Λόγο της Λογοτεχνίας διαπιστώνουμε πως η Λογοτεχνία εκφέρει λόγο συμβολικό με αισθητική λειτουργία αλλά και η Ιστορία εκφέρει λόγο με τη συγκινησιακή λογοτεχνική γλώσσα, δηλαδή η ιστορική αφήγηση συχνά κινείται στο χώρο του συμβολικού και των συμβάσεων του λογοτεχνήματος αν και το αναμενόμενο θα ήταν να εκφέρει λόγο αποκλειστικά πληροφοριακό με σημασιολογική ενότητα. Έτσι, η ιστορική αφήγηση με τη διαμεσολάβηση της γλώσσας δίνει την εντύπωση πως το ιστορικό συμβάν είναι μόνο το ερέθισμα για τη δημιουργία του ιστορικού κειμένου, το οποίο ανάγεται σε σύμβολο εντασσόμενο στους πολιτισμικούς και ιδεολογικούς κώδικες της εποχής που διδάσκεται το μάθημα.

Διαπιστώνουμε, τελικά, την παραπληρωματική λειτουργία των δύο μαθημάτων, της Ιστορίας και των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων στη σύνθεση της κυρίαρχης εθνικής και πολιτικής ιδεολογίας. Μέσω αυτής της διακειμενικότητας, διαχειρίζονται τα ίδια ιστορικά θέματα, με παρόμοιες τεχνικές, δηλαδή τη δύναμη της λογοτεχνικής αναπαράστασης και το κύρος της ιστορικής αφήγησης.

Παρατηρούμε, επίσης, πως στο χρονικό βάθος των 50 περίπου χρόνων που διδάχθηκαν τα κείμενα, με τις ποικίλες εθνικές και πολιτικοκοινωνικές ανάγκες και ανατροπές, δεν παρατηρείται διαφοροποίηση στο πνεύμα και στη στόχευση αυτών. Η εθνική ιδέα υποστηρίζεται στο τριμερές σχήμα αναλλοίωτη σε όλη αυτή τη χρονική έκταση. Ο λόγος των κειμένων αναπαράγει τις ίδιες εθνικές ιδέες, εθνικά στερεότυπα και ιδεολογικές σταθερές, συγκροτώντας τις ίδιες εθνικές αναπαραστάσεις για τον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικό άλλο». Οι εποχές κρίσης, εθνικής (Μικρασιατική Καταστροφή) και πολιτικής (δικτατορίες) απαιτούν εθνική συνοχή και τα σχολικά εγχειρίδια εξασφαλίζουν την αντίληψη αυτή.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνουμε πως, καθώς η Εκπαίδευση είναι επιφορτισμένη να παράγει τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο, με τη διαρκή κρατική διαμεσολάβηση, προβαίνει στην ανάληψη πολιτικού ρόλου και στην αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας. Ειδικότερα συγκροτεί την ιστορία της εθνικής κοινότητας και της εθνικής συλλογικής ταυτότητας.